

OSMANLI ARAŖTIRMALARI

XIII

NeŖir Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XIII

İstanbul - 1993

AHMET MİDHAT VE TERCÜMAN-I HAKİKAT'TE YAHUDİ SORUNU

Orhan Koloğlu

1890'lı yıllar, Osmanlı toplumunda Yahudi Milleti'ne⁽¹⁾ bakışın köklü bir değişmeye uğradığı dönem olmakla önem taşır.

Bir yandan, Yahudilerin güçlenen *anti-Semitizm* etkisiyle bir kez daha Avrupa'dan Osmanlı topraklarına kütle halinde göçe başlaması, onun antitezi olarak '*Reformcu Yahudilik*' yerine *Siyasi Siyonizm*'in belirmesine yol açmıştır. Diğer yandan bu hareketin kurucusu *T. Herzl*'in Filistin'de bağımsız bir Yahudi yurdu için Osmanlı yönetimiyle pazarlıklara girişmesi, Bâbü'lî'yi, İttihadî Anasır içinde Yahudilerin yerini yeniden belirlemeye itmiştir.⁽²⁾

Değişmenin şeklini ve niteliğini saptayabilmek için *Tercüman-ı Hakikat* (TH) gazetesini seçmem, bu yayının yarı resmi bir niteliği olması ve özellikle Padişah *II. Abdülhamid* 'e yakın sayılmasındandır. Başyazıların, imzasız olmakla birlikte, *Ahmed Midhat* ve *Selânikli Tevfik* 'in kaleminden çıktıklarını biliyoruz.

(1) Günümüzde olduğu gibi 1890'lar da da Yahudi, Musevi, İsraili deyimleri yanyana kullanılmıştır. Biz Osmanlı resmi terminolojisini izleyerek, alıntılar dışında, Yahudi deyimini kullanacağız.

(2) Siyonizmin özellikleri ve Osmanlı Devleti ile ilişkileri konusundaki genel bilgiler için şu eserlerden yararlanılmıştır: Öke, M. Kemal, *Siyonizm ve Filistin Sorunu 1880-1914*, Üçdal Neşr., İstanbul 1982; The Jewish Encyclopaedia, Jerusalem 1971; Friedman, I, *Germany Turkey and Zionism*, Oxford 1977; Lewis, Bernard, *Juifs en Terre d'Islam*, Calmann-Lévy, Paris 1986; Lilienthal, A.M., *The Zionist Connection II*, New Brunswick 1982; Sachar, H.M., *The Course of Modern Jewish History*, World Publ. co., Cleveland 1958.

1890'a girildiğinde Türk yazarları ve düşünürleri Avrupa'da bir Yahudi ulusçuluk⁽³⁾ hareketinin varlığından habersiz değillerdi. Daha 1878 bunalımı sırasında TH 'Milleti Museviye'ye varıncaya kadar müşkilâtı hâzıra meyanında bir menfaat kapmak için umumun gözlerini açmış olduğu bu zamanda...⁽⁴⁾ diye yazıyordu. İttihadı Anasır ilkesinin hakim olduğu Tanzimat'ın ilk döneminde sıra sıra Rum, Bulgar ve Ermenilere yakıştırılan *Milleti Sadıka*⁽⁵⁾ sıfatının artık Yahudilere bile yakıştırılmadığı anlatılmak isteniyor. Yine de zaman zaman bu sıfat Yahudiler için kullanılmıştır. Bu arada milletler ve inançları aleyhinde yayınları yasaklayan yasalar sebebiyle eleştirici hiç bir yaklaşıma rastlanmıyor.

1880 ve 1890'lı yıllarda ismi en çok geçen ünlü Yahudiler *Baron Rothschild* ve *Baron Hirsch*'dir. Bunlar, Yahudi'nin para işleriyle uğraşan, zengin bir kişi imajını da pekiştiriyorlar. 'Dünya'da en zengin adam' başlıklı bir haber bu inancın ne denli yaygınlaşmış olduğunu şu sözlerle kanıtıyor: 'Ser-namemizi okuyan kariin şu bahtiyar adamın mutlaka bir Yahudi ve hiç olmazsa bir Amerikalı olacağına hüküm eder. Meğer bu kişi ne o, ne bu, Lih-tenştayn Prensi imiş.'⁽⁶⁾

Ülke içindeki Yahudilerle ilgili haberlerin, en çok cemaatin sosyal faaliyetlerini aktardığını görüyoruz:⁽⁷⁾

"Milleti Müseviye'nin Balat isptaliyesi -hastane- için *Amerikan sefiri Salamon Herş*'in himayesinde Tepebaşı tiyatrosundaki balo"dan bahsediliyor.

"Ortaköy'de Alyans Mektebi İsrailiyesi menfaatine *Maarif Nazırı Münif Paşa* himayesinde Tepebaşı Tiyatrosundaki balo" haberi de gazetenin dört sayısında yer alıyor.

"Yahudi hastanesi için *Avusturya elçisi Baron de Kalitz* 'in katkısı" da anlatılıyor.

(3) Osmanlı terminolojisinde '*millet*' kavramı dine dayalı grubu ifade ettiği için Batı'nın '*nation*' kavramını karşılamıyor, bu sebeple '*ulus*' deyimini kullandık.

(4) 1.7.1878.

(5) Cemaati sadıka ve tebaa-i sadıka deyimleri Yahudi çevrelerce de 1892'de Türkiye'ye sığınışlarının 400. yıldönümü törenleri vesilesiyle sıkça kullanılmıştır. Tercümanı Hakikat'ın 1.11.1897 sayısında Siyonist Kongresi haberinde Kongrenin bu ifadeyi kullandığı ileri sürülmektedir. 6 Mart 1895 tarihli *Sabah* da Paris'te, yayınlanan *Archive Israelite* gazetesinden naklen şunu yayınlıyor: "Şahrâhı medeniyette hatvezini terakki olmakla müftehir bulunan bazı Avrupa memalikinginde henüz Museviler aleyhinde zannıyyatı kadime-i bâtila mevcut olduğu halde sâye-i inayetvaye-i hazreti Pa-dişahide Memaliki mahrusada... bilâtefriki din ve mezhep her sınıf tebaa-i şahane seyyanan mazharı muadeleti seniye ve naili saadeti sermediye olmakda bulunduklarını ve bu meyanda *Musevi Cemaati Sadıkası* efradı dahi her türlü hukukundan müstefid olarak gece ve gündüz ... dua etmekte oldukları-na derci sahifei beyan ve bu suretle umum Musevilerin hissiyatı musadakatkârilerini ilân eylemiştir."

(6) TH, 9.12.1886

(7) TH'in Şubat 1891'e ait 3763, 3767, 3769, 3772, 3773, 3781 numaralı sayıları.

Bu hayır faaliyetleri sadece İstanbul'da sınırlı değil:

"İzmir cemaati Museviye muteberanı Havra'da akdi ictima ederek Havra Sandığı'nın Yahudi fukarasına iâne ederek dilencilige müracaat eylemeleri esbabını tehiyye ve saniyen bedeli askerinin, salisen amele-i mükellefe ücûratının dahi mezkûr sandıklardan tediyesine ve bunlara karşılık olmak üzere rakı şarap ve peynirin beher okkasından bir ve lâhmin okkasından iki kuruş bir resm almağa (karar vermiştir)" (8)

Bu yardım faaliyetleri Kudüs'te de vardı. 20. Şubat. 1891 sayısında, Kudüs'te sayıları artmış ve durumları kötüleşmiş olan Yahudi fakirleri için *Valaro Efendi* başkanlığında bir iâne heyeti kurulduğu, gerekli izni almak için İstanbul'a bir temsilci yollandığı, Padişah'ın da hem izin verdiği hem de yüz altın bağışladığı kaydediliyor. (9) Osmanlı yönetimi ile cemaat arasında sıkı bir işbirliğinin varlığını Matbuat Dairesinin bir resmî açıklamasından da izleyebiliyoruz. O günlerde İstanbul'u ziyaret eden Japon askeri gemileri ef-radından birinin bir yahudi sarraf tarafından kandırıldığı, polisin müdahaleleriyle işin düzeltildiği haberleri üzerine resmî makamlar Hahambaşılığı harekete geçiriyorlar. Hahambaşılık araştırması sonucunda böyle bir olayın vuku bulmadığı sonucuna varıyor. Matbuat Dairesi de bunu resmi açıklamayla basına ulaştırıyor. (10) Araya Matbuat Dairesinin girmesi tabii ki haberin yayınlanma şansını artırıyor. Bundan da anlıyoruz ki, Avrupa'daki gibi olumsuz bir Yahudi imajı belirmesine karşı resmi çevrelerde (Padişah'tan Bâbiâli'ye kadar) bir uyumlu davranış vardır.

Bu kadar firesiz bir uyum kuşkusuz tam gerçek sayılamaz. Yine de o sırada millet olarak, Rum, Ermeni, Bulgar, Arnavut, Arap, ve benzerleriyle karşılaştırılırsa, en az sorun yaratanların Yahudiler olduğu yadsınamaz. O dönem, Rusya, Romanya hattâ Fransa ve Almanya'da Yahudilerin büyük bas-

(8) 8.7.1891

(9) Bu konu hakkında Sabah gazetesinin 2 Şaban 1308 (13 Mart 1891) tarihli sayısında Moiz Miyöhas imzasıyla şöyle bir mektup yer alıyor:

"Aynen varakadır

Museviler için Kudüs'de ölmek en büyük emeldir, bu yüzden çok fakir toplanır, bunlar Avrupa'dan gelen parayla yaşarlar. En çok Baron Montefiore gönderirdi, ölünce Amsterdam'dan gelen para azaldı... 32 senedir aylık dağıtılan 60 para harçlık mahalli millet sandığında akça kalmadığından kesildi. Şehri mezkûrede mütemekkin milleti Museviye-i Osmaniye'nin hâli pür melâli ve ızdırapları derece-i nihâyeye vasil olmuştur. Ben Kalküta'dan isem de Kudüs'de doğdum, oradan para yolluyorduk. Bu sene Paris'teyim, orada Kudüs Hahamlarından aldığım mektub sefaletin arttığını gösterdiğinden işimi gücümü bırakıp Kudüs'e gittim. Heyeti iâne reisi Kudüslü Hayim Valero ile temas ettim... amelimanda, fakir ve yetim olanlar için hane ve arazi mübayaasına ve çalışmak isteyenlere alet, fıkaranın talimi sanatı için mezhep farkı olmadan bir darülaceze kurulmasına izin için İstanbul'a geldim. Hahambaşı Kaymakamı Moşe Levi Efendi'nin refaketime verdiği Haronaci Efendi ile Sadrazama... arzettik... çok üzüldü Sultana arzedeceğini bildirdiği ... filhakika 100 altın aldık ve cem'i iâne için izin çıktı..."

(10) *Mürüvvet* gazetesinin 7. Kanunuevvel 1306 sayısında çıkan haberi Fransızca *Stamboul* aktardı, bunun üzerine Matbuat Dairesinden çıkanlar Resmî bildiri 9 Şubat 1891 tarihli *Tercümanı Hakkat*'te yer aldı.

kılara uğradıkları, mal ve can güvenliklerinin kalktığı ve göçe zorlandıkları yıllardır. Böylesine bir uyum imajı vererek, Bâbüâli'nin, Osmanlı Devleti aleyhinde Avrupa'da sürdürülen baskıcı, kısıyıcı propagandaları dengelemeğe çalıştığı düşünülebilir. ⁽¹¹⁾ Nitekim Tercümanı Hakikat'ın Avrupa'yı kasıp kavuran anti - Semitizm kampanyası karşısındaki yorumlarında genellikle vasıtalı olarak, bu yaklaşımın önce çıkarıldığını farkediyoruz.

Yahudiler Meselesi

Anti-Semitizm namıyla Avrupa'nın her tarafında Yahudiler aleyhine mevcut olan hissi advan cümlelerin malumudur... biz de bunları iktibasen ve kendi mütalâmamızı ilâveten yazdık... Kasdımız Yahudiler aleyhine iltizam olunan hususatin ne derecelere kadar mugayiri nisfeti medeniyet olduğunu muhakeme etmek değildi. Bu muhâkematı zaten bundan evvel defa'atle serd ederek çalışkanlıkları hasebiyle gittikçe tezyidi servet eyleyen Yahudiler aleyhinde tedabiri zecriye ve kahhareye iltizamın bugünkü medeniyeti müte-rakkiyenin nisfetiyle kabili telif olamayacağı hakkındaki hükmümüzü izah

(11) Avrupa basınının, kıtadaki yoğun Yahudi aleyhtan akım ve baskıları unutup, sığınma ülkesi olan Osmanlıya eleştiri yöneltmesi ilginçtir. Daha 1882'de sade Bâbüâli değil, Osmanlı kamuoyu da bir milyon Rus Yahudisi'nin Filistin'e yerleşmek için sırada beklediğini öğrenmişti. Bunlara Kudüs için olmasa da en azından Şam ve Halep için vize verilmesi arzulanıyordu (*Eastern Express*, 20.5.1882). Osmanlı yönetimi göçe karşı değildi ancak gösterdiği yerler Filistin ya da civarı değil, Mezopotamya ile Balkanlardı. Osmanlıdan şikâyetin kökeninde hem bu tercih, hem de Osmanlı tabiyetine geçilmesinde ısrar rol oynamıştır. Bâbüâli'nin içerde imtiyazlı yeni bir sınıf yaratılmasını arzulamaması doğaldı. Memleketeyn'in (Romanya) bağımsızlığını kabul etmek için Avrupa büyük devletlerinin Yahudilere tam vatandaşlık hakları tanınması şartını ileri sürdüklerini *Tercümanı Hakikat* 29.10.1878 tarihli sayısında yazıyor ve ekliyor: "Buna verdiği cevapta Romanya hükümeti Yahudilerin yerli olmayıp ecnebi oldukları cihetle Memleketeyn ahali ile müsavi hukuka nail olamayacaklarını bildirmiştir." Romanya kendi topraklarında yüz yıllardır yaşayanlara normal hakları tanımazken Osmanlı Devleti'nden kendine sığınanlara hem de imtiyazlı (Kapitülasyonlara dayanan) haklar tanınması mümkün değildi. Ayrıca Avrupalıların sömürgelerindeki Müslümanlara davranışları da dikkatten uzak tutulamazdı. Cezayir'de Yahudilere tanınan hakların Müslümanlara tanınmaması (Yıldız'dan mali destekle Paris'te yayınlanan *L'Orient* 'in 15.1.1890 sayısında, Lionel Radiquet'nin Yahudiler ve Araplar başlıklı yazısından) karşısında bu davranış çok doğaldı.

İstanbul'dan 9 Haziran 1891 tarihiyle verdiği haberde Fransız *Figaro* gazetesi hergün yüzlerce kişinin İstanbul'a geldiğini göçmen sayısının aşırı düzeye eriştiğini bildiriyordu. Buna rağmen, gazetenin 25.8.1892 sayısında G. Grison *Romen Yahudileri Paris'te* başlıklı yazısında ' 'çığ gibi İstanbul'a yığılan göçmenlerin sefil olduklarını Odesa'dan olduğu gibi buradan da kovulduklarını' yazıyordu. Oysa mali iflâsını ilân etmiş olan devlet yine de elinden geleni yapıyordu. Balkanlar, Girit, Kırım ve Kafkasya'dan göçe zorlanan Müslüman ve Türk kütelleri durmadan yerleştirmek zorunda olan Bâbüâli'den daha fazlasını beklemek kuşkusuz haksızlıktı. *Tercümanı Hakikat* 27.9.1892 sayısında Yahudi göçmenler için yapılan çalışmalardan bir örnek veriyor:

"Muhacirini Museviyenin istikmalî esbabı iskâniyeleri zammında Selânik'te bir komisyon teşekkül ettiğini evvelce yazmış idik. Bu komisyon cem'i îânet için sarfı mesai ve ihtimam etmekle beraber muhacirini merkumeden hasta olanların tedavisi ve muhtaç ve alil bulunanlara ta'yinât tevzî ve iktiza eden meskenlerin isticarı vesair teferruatı umur için karantina tabibi izzetli Dobermayr Efendi'nin tahtı riyasetinde bir encümen dahi teşekkül eylemişti.... Musevi zenginlerinin başla-ryla 700 lira toplandı... 300 nüfus Kosova ve Manastır'a yerleştirildi... Valinin reisliğindeki kar balosu hasılatı ile ciheti askeriyeden ve Hamidiye Sanayi Mektebi idaresince de (yardım yapıldı)."

eylemişdik... Kusurlarını da saklamamıştık... İçlerine kapanma, kaynaşmama, diğerleri aleyhine hud'akârlığı mubah sayma... Ama menfaatperestlikte ifrad olsa bile işbu ahvalin koca bir cemaati hukuk-u medeniyeden iskata medar olamayacağını da eklemişdik... Artık Rusya'da kalamayacaklar, hicrete hazırlanıyorlar... Ama gidip ziraat yapamazlar, tüccardırlar." (16 şubat 1891, no. 3775)

"Rusya'daki Yahudiler meselesi, Rusya ile İngiltere münasebeti üzerine pek büyük bir sui tesir gösteriyor... Rusya'daki Yahudiler bazı hukuku medeniyeden iskat edildikleri için İngiltere efkârı umumiyesi müteessir olarak bir toplantı yapmış ve istida (hazırlamıştır)... Vakıa bir devletin umuru dahiliyesine diğer devletin müdahaleye kat'an hakkı yoktur... (Yazı, Yahudilerin umuru ticaretteki ihlâl derecesindeki ihtikârlarına işaret etmekle birlikte insan haklarının inkâr edilemeyeceği teziyle devam ediyor.)" (23 Nisan. 1891, no. 3832, İcmal yazısı)

1. Haziran 1891 sayısındaki İcmal, Avrupa'dan ilk kez Yahudiler leyhinde bir demecin çıkmasından memnunluğu belirterek başlıyor:

"Çok şükür terakkiyatı medeniye şanı mekârım-nişanına muvafık olarak Yahudiler hakkında bir söz işitebildik. Bu sözü de İtalya Reisi Vükelâsı Mösyö Marki di Rodini ağzından işittik... Başkasının iç işine karışmam ama müsaade-i mezhebiyeden bahsederim dedi... Anti-Semitizmciler şanı ali-i medeniyetle bir türlü tevfiik kabul edemez gayreti maayibe (deler)... Bunlar dine değil ticaret ve maliyedeki ihtikârlarına çatıyoruz diyorlar ama hukuku umumiye taraftarı olanlar için bu yolda mazeretler hiç de sadre şifa veremiyorlar.

Her işde her milletin erbabı umuru kendi kârlarının çıkarına baktıkları umuru tabiiyeden ve binaenaleyh ehvâli vazıhadandır. Kesb-ü kâr bir rekabeti umumiye saikasıyla müstaid-i terakki olub eğer Yahudilere bu rekabette galebe olunamıyorsa o mağlubiyeti örtmek için biçarelerin mevcudiyetleri aleyhine yanı imhalarına yürümek gibi bir husumet, mağlubiyet ayıbını bir kat daha artırmaktan başka netice gösteremez.

Halbuki şu anti-Semitizm meselesine dair her ne okumuş isek zımında bir gayreti mezhebiye görmüşüzdür. Katolik ve Ortodokslar daha şedid... Protestanlığı gereği gibi mutedil bulduk.

Yahudilerden bir cemi gafir devleteyni Osmaniye ve İraniyeye dehaletle kendilerine sığınacak yer gösterilmesini istirham mecburiyetine takarrüb (eylediler)... Avrupa gibi terakkiyatı medeniyenin merâtibi âliyesine vardığı iddiasında bulunan bir yerde miktarları az olsun çok olsun her halde o yerlerin doğma büyüme evlâdı olan bir halkın mücerred bir başka mezhebe zahib olmalarından dolayı sığınacak yer bulamayıp da Devleti Osmaniye ve İraniyeye dehâlet etmeleri asıl hikmeti medeniye iltizamkâranı olan hakikatperestâni veyeh ve hayrete duçar etmez mi?

3. Haziran tarihli İcmal de de Korfu'dan İstanbul'a ve Selânik'e sığınanlar ele alınıp, açık bir karşılaştırmaya giriliyor:

"Anti-Semitizm'de Almanya, Rusya'yı bile geçti. Bütün hakkı siyaseylerini kaldırmak istiyorlar. Bizim taraftaki Kıptiyan da bile mevcut olabilen hukuku siyasiye oraca Yahudilerden diriğ edilerek bakemâli zillet (yaşamaya zorlanıyorlar)... İnsaniyet ve medeniyet nazarında Beni İsraille karşı husumeti bu dereceye vurdurmak hiç bir kimsenin istihsan edemeyeceği şeylerden olub Avrupa medeniyeti namına böyle şeyler etmek o medeniyet gayretkârları için mucibi tahzîn oluyor."

Bu yaklaşımın Yahudiler - ve herhalde Herzl'e Osmanlı konusunda akıl hocalığı yapanlar, örneğin Vambery - tarafından bir tür davetiye gibi algılanması doğaldır. Esasen Yahudi çevreleri her fırsatta osmanlı topraklarında kendilerine tanınan haklardan mutluluklarını belirtmişlerdir. *Midhat Paşa* Avrupa'da sürgündeyken Fransız Senatörü *A. Cremieux* başkanlığında bir *Alliance Israelite* heyeti kendisini ziyaret etmiş ve Rusçuk, Bağdat, Selânik'te dindaşlarına gösterdiği iyi davranıştan dolayı teşekkür etmişti. Paşanın cevabı şöyle oldu: 'Ben hükümetimin koyduğu ilkeleri uygulamaktan başka bir şey yapmadım. Bu ilkeler bugün de Türkiye politikasının temelidir ki, zaten başka çıkar yol yoktur. Yahudilere gelince, onlara eziyet etmek bir Türk'ün aklına gelmez.'⁽¹²⁾

Onbeş yıl sonra 1893'de de Yahudi yayın organı *The Jewish World* Türk politikası hakkında benzer şeyleri yazıyordu:

'Türkiye'de Müslümanlar dini kurallarına bağlıdırlar, yine de Yahudiler orada tam bir özgürlük içinde yaşarlar ve yasalar tarafından etkili şekilde korunurlar.'... 'Fransa, Almanya, Rusya Yahudileri kovuyor. Filistin'e yerleşmimize tek gerçek engel - ve en önemli engel - Türk hükümetinin doğal tereddüdüdür... Yine de son zamanlarda Yahudilerin de Müslümanlar gibi askere alınmasını kararlaştıran kararnamenin de düşündürdüğü gibi Bâbîâli de bir yumuşama hissediliyor... Avrupa devletlerini karıştırmak zorlama olur.'⁽¹³⁾

T. Herzl 'in 1895-97 arasındaki çabalarıyla var. (*Der Judenstaat = Yahudi Devleti* kitabı, 1896'da Sultanla ilişkiye girişme çabası, 1897'de Basel'de ilk *Siyonist Kongresi* 'ni toplaması) tam bir ivme kazanan Siyonist Hareket öncesinde soruna son derece İnsancıl açıdan bakılabiliyordu. Bunun kökeninde, kuşkusuz, geleneksel olarak Osmanlı toplumunda ve Türklerde hiç bir zaman Batı'ninkine benzer bir anti-Semitizmin bulunmaması yatıyordu. *Bernard Lewis*, Osmanlı toplumu içinde Yahudilere yönelik kinin özellikle Rumlardan kaynaklandığını kaydediyor. Yumuşak yaklaşım ise hem Yıldız'dan hem de Bâbîâli'den destek görüyordu. Oysa, gerek Türk yazarlar, gerekse Osmanlı yöneticileri, Avrupa'daki anti-Siyonist kampanyalar kadar,

(12) Journal des Debats'dan naklen La Turquie, 10.7.1877.

(13) 20 Ocak ve 26 Mayıs 1893 sayıları.

Yahudileri yerleştirecek toprak arayışları ve bunun Filistin'i hedeflediği konusunda da bilgi sahibiydiler. (14)

Herzl'in 1896 Haziranı ortasında İstanbul'a ilk ayak basışından sonra bu tutumda belirgin bir değişme farkedilir.

Siyonist lider, aralarında vezirler, elçiler ve saray erkanı bulunan bir sürü Osmanlı devlet adamı ile görüşmüş, kitabındaki 'Filistin'de Osmanlı himayesinde bağımsız Yahudi Devleti' fikrini kabul ettirmek için mali yardım, Osmanlı borçlarını tasfiye, Avrupa'daki Ermeni propagandasını nötralize etme konularını pazarlıkta kullanmıştır. *Padişah'ın buna kesin cevabı, Filistin'de toprak vermenin bahis konusu olamayacağı, Filistin'e göçün düşünülemeyeceği, göçmenlerin Osmanlı uyruğuna geçmeleri gerektiği şeklinde olmuştur.* O dönemde Osmanlı Devleti her konuda önce direniyor, sonra her ödüne razı oluyordu. Bunun bilincinde ve her 'Büyük Rüya' görende olduğu gibi *Herzl* de bu kararlılığı çabucak aşabileceği kanısındaydı. Günlüğünde, kendisine bu red haberini getiren aracı *Newlinsky*'e şunları söylediğini yazar: 'Bir yıla kalmaz bütün bu ayak takımı potinlerimi yalarlar.' (15)

Oysa, bir yıl sonra, daha da aşağı kademelerle temas zorunda kaldığını görüyoruz. Bismark'ın dostu ve Yahudi bağlantısını sağlayan kimse diye nitelendiği gazeteci *Sidney Whitman*'ın aracılığıyla *Ahmed Midhat* ile ilişki kuruyor. *Whitman*'ın, A. *Midhat*'ın yakında sadrazam atanacağı yolundaki hayali bir uyarısı *Herzl*'i heyecanlandırmış olmalı ki, bu bağlantıya özel bir ilgi gösteriyor. Oysa Tercümanı Hakikat yazarının önerileri öncekilerinkilerden pek farklı değildir. *Whitman* şu haberi veriyor: (16)

"Ahmed Midhat 'Yavaş' (metinde Yawasch) ilerlememizi öneriyor. Sultan'ın hemen hayır dememesi için çok fazla şey istemeyiniz diyor. Özellikle otonomi kelimesi hiç kullanılmamalı. Zira bu kelime Türkiye'nin bir çok savaşa girmesine sebep olmuştur."

Herzl, *Whitman*'dan aldığı bilgilere dayanarak bu yeni kanalı çalıştırmaya çabaladı. *Whitman*'a Siyonizmin sözcüsü *Die Welt* gazetesinin çıkışını haber verdiği 4. Haziran 1897 mektubunda, "bu yayında Türkiye'ye önerilerimizin güvencelerini vermeye çalışacağız" demektedir. Nitekim *Die Welt*'in 9 Temmuz 1897 sayısında Türkiye'nin parçalanmasına karşı olduğunu ve para yardımı yapılması gerektiğini yazdı. A. *Midhat*'a mektubunda da şunları kaydediyor: "Kesin olarak inanıyorum ki, Yahudi hareketi Türkiye'nin selâmetine, mali kurtuluşuna, bütün hayati güçlerinin yeniden kazanılmasına yardımcı olacaktır... *Die Welt*'i size yolluyorum, bize yararlı olabilirsiniz..."

(14) M.K.Öke'nin kitabında bu konuda geniş bilgi vardır.

(15) *Theodor Herzls Tagebücher 1895-1904*, Jüdischer Verlag, Berlin 1922, c.I, s. 414.

(16) *Ibid*, c.I, s. 629, c.II, s.3; *Sidney Whitman*'ın *Turkish Memories* kitabında (Londra 1914) İstanbul'daki faaliyetleri hakkında bilgiler vardır.

Ne yollarsanız yayınlanacaktır... Sultan'a bildiriniz..."

Herzl'in günlüğünde, A. Midhat'ın kendisine cevap verdiğini gösteren bir kayda rastlamıyoruz. Ancak Herzl'in bir yıl önce İstanbul'a gelişinden itibaren gazetesi *Neue Freie Presse*' (NFP) de yayınlanan haberlerin daha dikkatle izlendiği ve Tercüman-ı Hakikat'te Osmanlı savunucusu yazılar olarak sunulduğunu görüyoruz.

"NFP muharriri, Avrupa gazetelerinin neşriyatının tasniattan ibaret ve eracif (olduğunu)... (ülkede) huzur bulunduğunu yazdı... NFP Avrupa'da neşriyatının sıhhat ve hakikatiyle temayüz etmiş muteber bir gazete olduğundan (... aleyhtekilerin) ne derece mübâyini hakikat ve eseri garaz ve müfsidat olduğunu göstereceği şüphesizdir." (TH, 1.7.1896)

"Yeni Ermeni Patriği hükümet ve Padişaha sadıktır diye yazıyor" (TH, 23. 8. 1896)

"NFP, Koçana'da beşbin Bulgarın katledildiği hakkındaki bazı garazkâr gazetelerin işaa ettikleri havadisi melânetkâranenin külliyyen biesas olduğunu (yazdı)... Arnavutluk, Kosova ve Manastır'da huzur ve asayiş umumi berke-mal olup cerâidi ecnebiyenin bu babdaki eracifi bedhahanesi hakayiki ahvale zerrece mukarin değildir." (TH, 30. 12. 1897)

"Arnavutlukta küçük şeyleri büyütüyorlar... NFP gazetesinin Dersaadet muhabiri elyevm Dersaadette bulunan Arnavud Beylerinden biri ile mülakatı neticesinde yazmış olduğu malûmat Arnavutluğun Ahvali hâzırası ile Arnavutların makamı muallâyı Hilafetpenahiye merbutiyetlerini vazihan irae etmekte (dir)." (TH, 20. 1. 1898)

NFP'den alıntılara başka İstanbul gazetelerinde de rastlanıyor: "NFP muhabiri T. Herzl, reform düşmanı denilen sadrazam ve diğer yetkililerle konuştuğunu, Türkiye aleyhindeki kampanyanın haksız ve dayanaksız olduğunu yazdı." (Moniteur Oriental, 29. 6. 1896)

İster rastlantı olsun ister olmasın, *Basel Siyonist Kongresi'nin Sultan Abdülhamid'in tahta çıkış yıldönümü gününe yakın olması*, Herzl'e, Kongreden Padişah'a bir bağlılık mesajının gönderilmesi vesilesini yarattı. (17) TH de sadece bu mesajı ön plana çıkaran bir haberle Kongreyi okuyucularına duyurdu. Ülkede bir çok bölgenin ve cemaatin bağımsızlık ya da özerklik iddiaları ileri sürdüğü bir dönemde buna bir yenisinin katılması anlamını taşıyacak kongredeki konular perde gerisine itildi. Yunanistan karşısındaki zafere rağmen Girit'in elden çıkma tehlikesinin bertaraf edilemediği bir dönemde bulunuluyordu. Bu sebepten, Küba için Amerika ile İspanya arasındaki çekişmeye gazetede yüzlerce defa daha fazla yer ayrılmıştır.

(17) Bu konudaki haber şöyle: *'Hükümeti seniyeñ zîri cenah müstelzim el felâhında müstazill emnü âman olan Musevi tebaayi sadıka haklarında râygân buyrulan eltâf ve inayeti celile-i hazreti tâcidari âzimidan dolayı atabe-i felekmertebe-i hazreti padişahiye arzı teşekkürat olunması hakkında Kongre Reisi tarafından vukubulan teklifin mevki tezekküre vaz edilmeksizin bilcümle aza tarafından ittihadı ara ile kabul edilmiş olduğu...'*

TH yazarları davranışlarının tutarlı olmadığına kuşkusuz bilincindeydiler. Nitekim, 1 Kasım. 1897 tarihli sayıda ilk kez Kongre hakkında geniş bilgi verilmeye girildiğinde öncelikle ihmalin izahına girişilmiştir. bütün Avrupa ve Amerika kamuoylarıyla basınının yakından ilgilenip izlediği böylesine önemli bir toplantı hakkında yeterli bilgi verilmemesi, Batı basınının da bu konuda az şey yazmış olmasıyla açıklanıyor ki, pek inandırıcı olamıyor.

Yazıda, Osmanlı toprakları dışında her yerde Yahudilerin aleyhinde şiddetli bir cereyan bulunduğu belirtilip Kongre hakkında şu bilgiler veriliyor:

"Basel de akdı ictima eden Kongre hem şu cereyanı efkârı izale ve hem de Memâliki Şahane'den gayrı memalikde duçarı sefalet ve izdirab olan Musevilerin terifihi ahvâli çaresi hakkında icrayı müzâkerat etmek maksadiyle teşekkül (etmiştir).... Bu babda öteden beri sarfi gayret edenler mevcut olub bunlara Ziyonist ve Museviler aleyhinde bulunanlara dahi Antisemist (Antisemit olacak) namı verilmektedir."

Herzl'in konuşmasında anti-Semitik akımın Yahudi dayanışmasının teşekkülünde rol oynamış olduğunu belirttiği kaydedildikten sonra şu kısımlar aktarılıyor:

"...hedefi matlubdan uzağız... Vakıa Memâliki Şahane ile Arjantin'de bir hayli Musevilerin tavattun edilmiş olduğunu daima lisanı şükran ile yad ve tezkâra mecburuz ama bu... kâfi değildir... Museviler ancak ziraatle yaşamalarını sağlayacak geniş topraklara sahip olurlarsa kurtulurlar... Hükümeti Seniye Musevileri daima himaye etmiş ise de bunca Musevilerin Memâliki Şahane'de tavattun eylemeleri kabil değildir. Hükûmatı saire de mümaşaatkârane davranarak Musevilerin muhaceretini teshil etmelidirler... Elhasıl Musevilerin ziraat ve filâhat ile tevaggul eylemeleri için mahalli münasibede tavattun edilmelerinden başka çare yoktur. İhtiyârı hicret etmek isteyen Museviler ise aralarında buldukları akvam ile temessül etmelidirler."

Herzl'in Basel'de, Judenstaat kitabındaki ve günlüğündeki ölçüsüz isteklerini frenlediği ve taktik bir geri adım attığı biliniyor. Yine de TH'de, Filistin'den, Siyonistlerin Osmanlı Devleti'nden beklentilerinden ve Herzl'in 'Devletler Hukuku güvencesi altında bir yurt kurma' projesinden hiç bahsedilmemesi, gerçeğin aktarılmasından kuşkulandığını kanıtıyor. Açıkcası Herzl'in sözleri içinden Osmanlı politikasını destekleyecek gibi görünen kısımlar alınmış, göçün diğer ülkelere yönlendirilmesi şeklindeki Osmanlı düşüncelerine ağırlık verilmiştir. Yazı, Kongre'nin Siyonizm'in gelecekte Osmanlı Devleti ile hiç bir sorunu olmayacakmış izlenimini veren bir notla sona eriyor:

"İşte Musevi Kongresi'nin başlıca müzakerâtı bu gibi hususat üzerine cereyan ederek bütün Avrupa memâlikinde bulunan Musevilerin ahvâli hakkında pek çok malûmat verilmiş; ve bu babda iradı nutuk eden natika-perdâzının hemen kâffesi Hükümeti Seniye hakkı alisinde ibrazı hissiyatı

şükürgüzari eylemiştir. Kongre diğer bazı mevad ile de iştilgal etmiş ise de bunların bize taallûku olmadığı cihetle Musevi Kongresinden bu kadarcık bahs etmekle iktifa eyledik."

1897 sonu ve 1898 başında *Dreyfus* meselesi, *Emil Zola*'nın mektubuyla yeniden alevlendiğinde, sık sık TH'in sütunlarına aktarılmıştır. (18) Gerek *Ahmed Midhat*'ın yazılarında, gerekse gazetenin başyazılarında (İcmal) olayın Yahudi boyutuna temas edilmemektedir. Sadece bir kez şöyle deniyor:

"Dreyfus Musevi olduğundan Fransa ahalisinin bir mühim kısmı mahkûmu merkurun iade-i muhakemesi hususunu imkân dahiline getirmek için Musevilerin entrika çıkarmakta olduklarına kani olduklarından Paris dahil olduğu halde Fransanın her bilâdı mühimmesinde Museviler aleyhinde nümayişçiler tarafından bazı Musevi mağazalarının camları kırılmıştır... Yirmi kişi Paris'te yaralandı, sayıları artabilir... Fransa'da ve Avrupa'nın cihâti sairesinde gittikçe miktarı çoğalmakta bulunan anti-Semitler yani Musevi hasımları için Fransa ahalisinden bir güruhu mühimmin şu sırada Museviler aleyhinde gösterdiği husumet calibi dikkat bir keyfiyet olub... şiddetlenmeye çalışıyorlar." (19)

Bu metinde dikkati çeken, eskisi gibi, Osmanlı topraklarındaki huzurlu ve rahat yaşamdan bahsedilmemesidir. Bunun bir davetiye gibi algılanmasının artık arzulanmadığı anlaşılıyor.

1898'in ikinci yarısında '*Milleti İsrailiye ve Lisanı Türki*' konulu yazıların başlamasıyla yeni bir döneme girilmiştir. Yahudi milletin İttihadı Anasır çerçevesinde Osmanlı milleti içinde yerine almasının Türkçe öğrenmelerine bağlı olduğu teması işleniyordu. Bu yazılarda *Avram Naun* ve *Avram Galanti* gibi yerli Yahudi yazarların imzalarına ilk kez rastlanması, içinde yaşanan ülkeye uyum sağlama ve toplumla özdeşleşme yolundaki akımın, iki tarafın da katkısıyla -Hem Osmanlı yönetimi hem de Yahudi cemaati - şekil almaya başladığını gösteriyor.

Bilindiği gibi, Avrupa'da Fransız Devrimi'nden sonra Yahudilerin özgürleşmesi ve kısıtlamalardan kurtulması ve bir ölçüde içinde buldukları toplumlara özümlemeleri (assimile olmaları) hızlanmıştı. Reform Yahudiliği adı verilen bu akım, tabii ki ortodoks Yahudi görüşüne - özellikle Hahamların - görüşüne ters düşecek davranışların kabulü karşılığında gerçekleşebilmiştir. Ancak ekonomik hele siyasi alanda sağlanan avantajlar öyleydi ki, bunun Osmanlı Yahudi cemaatine de yansması kaçınılmazdı. Osmanlı topraklarındaki *Alliance Française* eğitim kurumunun katkıları bu dönüşümün gerçekleşmesinde önemli bir etken olmuştur. (20) Bâbîâli'nin bu kurumu kösteklememesi, aksine desteklemesi, Tanzimat'ın çağdaş eğitime verdiği öne-

(18) TH, 17 VE 22 Kasım 1897, 15, 19, 24, Ocak 1898.

(19) TH, 21.1.1898.

(20) Alliance Française'in katkıları konusunda Paul Dumont'un çeşitli araştırmaları vardır.

min kanıtıdır. Cemaatler içi ya da arası aşırı gerginlikler ve çatışmalar yaratmadıkça Bâbîâlî'nin modernleşme yanlılarını desteklediğine, Yahudi örneğinde, 1862'deki *Kamondo* olayında tanık oluyoruz. (21) Bunda da çağdaş eğitim ve serbest düşünce ön plandaydı.

Modern eğitim kurumlarından Avrupadakilere benzer aydın Yahudiler yetişmesi doğaldı. Avrupa'daki gibi içinde buldukları toplumla özümleme doğrultusunda ilerledikçe, İttihadı Anasır ilkesine uydukları için bu kadroların Bâbîâlî için sakıncası olamazdı. Buna karşılık 1895-97 arasında ivme kazanan *Politik Siyonizm*'in etkisi hissedilmeye başlanınca, Osmanlı yönetiminin özümleme politikasını yönlendirici bir tavır olduğu farkediliyor. bu davranış, Yahudi Milleti içinde ayrılıkçılığı red eden, Osmanlı statüsü içinde kalmayı yeterli bulan bir düşünür grubunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. 1908 sonrasında Osmanlı topraklarında ilk kez Siyonist faaliyet başlatıldığında kolayca yayılamaması ve Yahudi cemaati içinde belirgin bir dirençle karşılaşmasında bu akım önemli bir rol oynamıştır. (22)

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Tercümanı Hakikat ve dönemin en etkili yazarı Ahmed Midhat, Osmanlı yönetiminin politikasına tam paralel bir çizgi izlemişlerdir. Osmanlı topraklarına yönelik fiili bir hareket başlamadığı sürece Yahudi sosyal faaliyetleri desteklenmiş, insan hakları savunulmuş, tarih boyunca Türklerle olan ilişkilerinin örnek niteliği ileri sürülmüştür. Bunun bir çağırı gibi algılanmasından çekinilmemiştir. Ancak Yahudi Hareketi'nin Filistin'e yönelik siyasal bir nitelik taşıdığı hissedilir hissedilmez tutum değişmiştir. Cemaatin sosyal yardım çabaları yine yansıtılmakla birlikte, Osmanlılık içinde bütünleşme ve bunun için Türkçe öğrenmeleri gereği vurgulanmıştır. Sultan II. Abdülhamid zamanında başlatılan bu davranış, daha sonra İttihatçıların bütün milletleri Türkleştirmek istiyorlar diye suçlanmalarının temelini oluşturmuştur.

(21) Koloğlu Orhan, *Abdülhamid ve Masonlar*, Gür yay., İstanbul 1991, s. 59-65.

(22) Die Welt'in 1908-1910 koleksiyonlarında bu tartışmalara ait bol bilgi vardır.